

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ŞƏFAYƏT AĞABALA QIZI CƏFƏROVA

**AZƏRBAYCAN VƏ RUS NAĞILLARINDA QADIN
OBRAZLARININ TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

5719.01 – Folklorşünashq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 1016

Dissertasiya AMEA Folklor İnstitutunun “Klassik folklor” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Ramazan Oruc oğlu Qafarov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **Cəlal Əbil oğlu Qasimov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Qalib Əmirağa oğlu Sayılov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kafedrası

Müdafiə “ 29 ” 06 2016-cı il, saat ____ da AMEA Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31, AMEA Folklor İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ ____ ” _____ 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. İnsan erkən yaşlarından ana və nənəsindən nağılları dinləyir, hiss və həyəcanlarını gizlətmir, qəhrəmanların uğurlarına sevinir, çətinliklərə sinə gərməsindən qürurlanır, şərin üzərində çalınan qələbələrindən ruhlanır. Nağıllar onları xəyali aləmlərə aparır. Nağıl dünyasına səyahətlərdən aldıkları təəssüratlar bəşər oğlunun sonrakı inkişafına güclü təsir göstərir. Həmişə xeyirxah qəhrəmanın tərəfini saxlayan yeniyetmə böyüyəndə sağlam düşüncəli insana çevrilir. Göründüyü kimi, çox əski çağlardan bəri kişi və qadın başlanğıcın əlamətlərini içərisində əridən ən effektiv vasitə nağıllardır. Əksər tədqiqatçılara görə, qadının əsas göstəricisi onların ləyaqətli olmalarıdır. Alimlər həqiqətpərəstlik, yaxşılıq, xeyirxahlıq, gözəllik və ədalətlik kimi real insani keyfiyyətləri də qadının əsas əlamətləri sayırlar. İnsanın narahatlıq, yumşaqlıq, asılılıq, zəiflik və emosionallıq kimi psixoloji keyfiyyətlərini də qadınlara aid edirlər. Əslində, qadınlıq analıq instinkti bazasında meydana gəlir, cəmiyyətin təsiri ilə qəyyumluq, qayğıkeşlik tələbatını yerinə yetirir. Məlumdur ki, kişilik və qadın ləyaqəti daha çox valideynliklə ölçülür, ailədə ata və ananın daşdığı rolla müəyyənləşir.

Nağıllardakı qadın obrazlarının şərhini qadınlar haqqında olan miflərlə verməyə təşəbbüs göstərirlər. Belə ki, ilkin dövrlərin təsəvvürlərində qadın mənfi, şər başlanğıcın mənbəyi olduğundan ikili xüsusiyyətə malik təsvir edilirdi: bu hal nağıllarda ögey ana, baba-yaqa obrazlarının təmsalında yaddaşlaşmışdır. Onların cadugərlik qabiliyyəti olurdu və tez-tez cildlərini dəyişirdilər. Bu səbəbdən də şifahi epik ənənədə qadınlar bütün fəlakətlərin səbəbkarı hesab edilirdilər. Elə bilirdilər ki, onlar bədbəxtlik yayırlar.

Dünya xalqlarının nağıllarını bir-biri ilə müqayisə etdikdə görürük ki, tipoloji amillərin əsas yükü qadın obrazlarının üzərinə düşür. Azərbaycan və rus nağıllarında qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılıb sistemli şəkildə araşdırılması ona görə aktualdır ki, hər iki xalqın mədəni dəyərlərinin mayasında qadın-ana problemi əski mifoloji düşüncəsindən qaynaqlanaraq inkişafın sonrakı mərhələlərində müxtəlif təsirlərə məruz qalsa da, özünəməxsusluğunu itirməmiş, yeni çalarlarla keyfiyyət dəyişikliyinə uğradıqda kökdən tamam üzülüşməmişdir.

Hər bir xalqın şifahi yaradıcılığında nağıllar mifologiyanın əsas mətn qaynağıdır. Daha doğrusu, öz məzmunu etibarilə miflərə ən yaxın olan janrlardan biri nağıllardır. Rus və Azərbaycan folkloru saysız-hesabsız nağıllarla zəngindir. Hər iki xalqın nağılları folklorşünaslar tərəfindən

müxtəlif zamanlarda tədqiq olunmuşdur. Ancaq Azərbaycan və rus nağıllarında qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri xüsusi araşdırılmamışdır. Halbuki Azərbaycan və rus nağılları bu baxımından çox qiymətli və zəngin material verir.

Ailənin təməlini qoyanlardan biri kimi qadın rus və Azərbaycan nağıllarında əsasən sütun, dayaq funksiyasını yerinə yetirir. Azərbaycanlıların qənaətində qadın ərin “başının baxtı, evinin taxtı”, “ocağının qoruyucusu, evin istisinin mənbəyi” – deyə xarakterizə olunur. Əsrlər boyu formalaşan ideal qadın obrazının əlamətləri folklorun epik ənənəsində geniş əks olunmuşdur. Nağılların bu sahədə daha böyük imkana malik olduğunu diqqət mərkəzinə çəkən bu tədqiqatda iki xalqın yaratdığı əvəzsiz mənəvi sərvət müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb olunur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Araşdırmanın *obyektində* Azərbaycan və rus nağılları durur. Azərbaycan xalqının nağıl mətnləri, demək olar ki, rus nağılları ilə eyni vaxtda, hələ XIX əsrdən toplanmağa başlanmış, əsasən SMOMPK-da və digər mətbu orqanlarda çap olunmuşdur. XX əsrdə də çoxlu nağıllar toplanıb nəşr olunmuşdur. Keçən əsrin son onilliyindən işıq üzü görən “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın müxtəlif cildlərində çoxlu nağıllar vardır. Bu mətnlər elmi seçmə prinsipi ilə tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın *predmeti* Azərbaycan və rus nağıllarında qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqidir. Bu zaman məsələyə iki istiqamətdən yanaşmışıq: *birincisi*, miflərinin Azərbaycan nağıllarındakı inikasının tədqiqi. Burada əsas məqsəd mifologiyanın bəzi motivlərinin Azərbaycan və rus nağıllarında necə davam və inkişaf etdiyini izləməkdir; *ikincisi*, epik ənənədəki ilkin yaradılış motivlərini Azərbaycan və rus nağılları əsasında bərpa etməkdir.

Hər iki xalqın arxaik nağılları birbaşa miflərdən qaynaqlanır. Lakin nağıllar digər tərəfdən folklor janrı kimi minillər boyu şifahi şəkildə yaşayaraq zənginləşmişdir. Çox hallarda mifik məzmun onların bədii məzmununun alt qatında gizlənmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd Azərbaycan və rus nağıllarının qarşılıqlı müqayisəsini öyrənmək və tipologiyasını aparmaqdır. Bu iş aşağıdakı məsələləri yerinə yetirməyi vəzifə kimi qarşıya qoyur:

- Azərbaycan-Rusiya folklor əlaqələrinin müqayisəli tədqiqi;
- Azərbaycan və rus epik ənənəsində qadınlığın mifik-fəlsəfi konsepsiya kimi tədqiqi;

– İnsanın, solumun və antroobyektlərin (insan, ailə, ata, ana, qız, oğul, el, tayfa, nəsil və s.) yaradılışı ilə bağlı nağılların tədqiqi;

– Azərbaycan və rus nağıllarında nişanlı qız obrazlarının müxtəlif aspektlərdən (yetim qız, padşah çar qızı, qaçırılmış, yaxud oğurlanmış qız, ağıllı, xilaskar qız, pəri – rusalka və s.) tipoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi;

– Azərbaycan və rus nağıllarında qarı və ana obrazlarının tipoloji xüsusiyyətlərinin (ipək qarı, Küp qarı – Baba Yaqa, xəyənətkar ana, Ögey ana və s.) tədqiqi və s.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Azərbaycan folklorşünaslığında nağıllar demək olar ki, bir çox hallarda tədqiqat obyekti olmuşdur. Xüsusilə keçən əsrin 50-ci illərindən Azərbaycanda folklorun epik ənəsinə geniş elmi və ictimai marağın yaranması nağılların tədqiqinə diqqəti daha da artırmışdır. Həmin dövrdən başlayaraq tanınmış simalar A.V.Baqri, M.Təhməsi, N.Seyidov, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, F.Bayat, R.Qafarlı, O.Əliyev, R.Xəlilov, J.Coşqun, G.Tahirzadə və b. yaradıcılığında Azərbaycan nağılları müxtəlif aspektlərdən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycan və rus nağıllarının tipoloji xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdən ötrü dəyərli nümunələr olsa da, iki xalqın epik ənəsinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi bütövlükdə aktual elmi problem olaraq qalmaqdadır.

Dissertasiyanın elmi yenilikləri. İşdə bir sıra əsaslı yeni nəticələr əldə edilmişdir. Həmin yeniliklər əsas etibarilə aşağıdakıları əhatə edir:

– Azərbaycan və rus epik ənəsinə qadın başlanğıc mifik-fəlsəfi konsepsiya kimi şərh olunmuşdur.

– Azərbaycan-Rusiya folklor əlaqələrinin prizmasında mif-nağıl əlaqəsinə kosmoqonik-tarixi, bədii-poetik, estetik-idrakı baxımdan aydınlıq gətirilmiş və bu əsasda nağılın janrlaşması prosesi tədqiq olunmuşdur.

– İnsanın, solumun (insan, ailə, ata, ana, qız, oğul, el, tayfa, nəsil və s.) və antroobyektlərin, heyvanların və quşların yaradılışı ilə bağlı nağıllarda mifik yaradılış konsepsiyası qadın obrazlarının müqayisəsi əsasında şərh olunmuşdur.

– Azərbaycan və rus nağıllarında nişanlı qız obrazlarının (yetim qız, padşah çar qızı, qaçırılmış, yaxud oğurlanmış qız, ağıllı, xilaskar qız, pəri – rusalka və s.) tipoloji xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir.

– Azərbaycan və rus nağıllarında qarı və ana obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri (ipək qarı, Küp qarı – Baba Yaqa, xəyənətkar ana, Ögey ana və s.) müəyyənləşdirilmişdir.

– Hər iki xalqın arxaik nağıllarının nüvəsində qadınlarla bağlı ilkin dünyagörüşünün durması əsaslandırılmışdır.

– Azərbaycan və rus insanının mənəviyyatının möhkəmləndirməsində qadın obrazlarının rolu göstərilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji qaynaqlarını təşkil edən mənbələri iki qrupa ayırmaq mümkündür: birincisi, rus və Azərbaycan nağıllarının tədqiqi sahəsində mövcud olan beynəlxalq nəzəri-metodoloji təcrübə. Bu qrupa rus və s. dünya alimlərinin tədqiqatları aiddir. A.N.Afanasyev, N.P.Andreyev, V.Y.Propp, A.N.Veselovski, V.A.Baxtin, Y.M.Meletinski, Y.İ.Yudin, N.B.Novikov, N.M.Vedernikova, V.N.Basilov, V.P.Anikin kimi rus tədqiqatçılarının nağılların tədqiqi sahəsində zəngin nəzəri-metodoloji təcrübə yaratmışlar. İkincisi, Azərbaycan alimlərinin mifologiya, folklor, o cümlədən nağılların tədqiqi sahəsində yaratdıqları nəzəri-metodoloji təcrübə. Belə ki, M.Təhmasib, N.Seyidov, İ.Abbaslı, B.Abdulla, M.İmanov, F.Bayat, R.Qafarlı, C.Bəydili (Məmmədov), K.Əliyev, R.Əliyev, S.Rzasoy, O.Əliyev, R.Xəlilov, A.X.Ramazanova, V.Z.İsgəndərova və b. tədqiqatçıların yaradıcılığı bu gün Azərbaycan nağıllarını rus nağılları əsasında öyrənməkdən ötrü nəzəri-metodoloji əsas verir. Dissertasiyada müqayisəli-tarixi yanaşma metodu tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri-praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyəti vardır. Zəngin nağıl obrazlarının tipologiyasının tədqiqatların əsas predmetini təşkil etdiyini nəzərə aldıqda bu dissertasiya gələcək araşdırmalar üçün nəzəri qaynaq rolunu oynaya bilər.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti nağılların orta və ali məktəblərdə tədrisi ilə bağlıdır. Nağıl bəzi hallarda “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” fənninin tərkib hissəsi kimi, bəzən də müstəqil fənn kimi (xüsusi kurs) tələbələrə və magistrlərə öyrədilir. Həmin prosesdə mövcud dissertasiyadan praktiki vəsait kimi istifadə etmək mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası. İş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun “Müasir Azərbaycan folkloru” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatda əldə olunmuş əsaslı nəticələr və yeniliklər müəllifin ölkə daxilində və xaricdə çap etdirdiyi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**”ində mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyekti və predmeti, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yenilikləri, nəzəri-metodoloji əsasları və aprobeasiyası barədə danışılır.

Birinci fəsil “**Azərbaycan və rus nağıllarının müqayisəli tipologiya tarixindən**” adlanır. Bu fəslin “*Şifahi epik ənənədə qadın obrazlarının yaranmasını şərtləndirən amillər və oxşar motivlərin ümumi səciyyəvi xüsusiyyətləri*” və “*Nağılların toplanması və müqayisəli araşdırılması tarixinə bir nəzər*” adlı iki yarım-fəsil vardır.

Tədqiqat işində göstərilir ki, nağıllarda geniş yayılmış ata-oğul, böyük qardaş-küçük qardaş qarşılışması motivləri şifahi epik ənənədə mühüm yer tutur. Xüsusən nağıllarda atanın, böyük qardaşların yerinə yetirə bilmədiyi çətin tapşırığı küçük qardaşın yerinə yetirməsi daha geniş yayılmışdır. Adətən, burada konflikt ailə üzvlərinin bir-birilə toqquşmasına əsaslanır. Ümumiyyətlə, sehirli nağılların böyük bir qrupunda süjet qardaşlar arasındakı konflikt əsasında inkişaf edir. Belə nağılların mərkəzində küçük qardaş obrazı durur. “Şah oğlu Bəhrəmin nağılı”, “Paslı qılınc” və digər nağıllarda bu xüsusiyyət aydın əks olunmuşdur.

Nağıllarda mühüm yer tutan xeyrixah hami, xariqülədə qüdrətə malik xilasedici qüvvələrin kökü ilkin dünyagörüşünə bağlanır. Nağıllarda qəhrəman xeyrixah sehirli qüvvələrlə əlaqəyə girir. Çətin səfərə yola düşən qəhrəman, bədxah qüvvələrin şərinə məruz qalır, müdrik məsləhətçinin, xeyrixah və mifik haminin köməyi ilə istəklərinə yetir. Həmin funksiyada çox vaxt nurani qoca çıxış edir. “Qaraqaşın nağılı”, “Cantiq”, “Hazarandastan bülbulü” nağıllarında da çətin səfərə yola düşən qəhrəman müdrik qocanın xeyrixah məsləhətlərinə əməl edərək, bütün sınaqlardan uğurla çıxıb arzusuna çatır. “Qabıq Kosa”, “Paslı Qılınc” nağıllarında həmin funksiyayı ölüm yatağında olan ata yerinə yetirir. “Kəl Həsənin nağılı”, “cəlayivətən”, “Reyhanın nağılı” və s. nağıllarda qəhrəman xeyrixah qarının köməyindən istifadə edir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan və rus epik ənənəsində ən çox müqayisəyə gələn süjetlər aşağıdakılardır: 1. Möcüzəli doğuş, qəhrəmanın möcüzəli, qeyri-adi şəkildə dünyaya gəlməsi motiv. 2. Qəhrəmanın divlərlə, əjdahalarla, digər sehirli düşmənlərlə mübarizəsi. 3. Sınaq motiv. 4. Ata-oğul, böyük qardaş-küçük qardaş qarşılışması motiv.

Azərbaycan nağıllarında gözəl qızlar divlər tərəfindən qaçırılır, əjdahalara qurban verilir. Rus nağıllarında sehrli vasitələr ilanşəkilli məxluqlardır. İkili xasiyyətə malikdir. Zəhəri əlamətləri ilə əjdahanı xatırladırlar: əsasən 3, 6, 9, 12 başlı təsvir edirlər, 5 və 7 başlılara da təsadüf olunur. Rus nağıllarından fərqli olaraq Azərbaycan nağıllarında əjdahaların başı 40 istisna edilməklə cüt rəqəmlə göstərilir: qəhrəmanlar 3, 7 və 40 başlı əjdahalara rastlaşırlar. Ümumiyyətlə, ilan şəkilli şər qüvvələr göyün yüksəkliklərində uçmaq qabiliyyətinə malikdir: «Вдруг видят: в верите от них летит змей»¹. Yaxud: «Прилетел змей, начал виться над царевною»². Onun uçuşu Baba-Yaqanın uçuşunu xatırladır: 3 başlı ilanın (eləcə də Baba-Yaqanın) uçuşu zamanı bərk tufan qopur, şimşək çaxır, yer titrəyir, yuxulu meşə oyanıb onun qarşısında baş əyir. Maraqlıdır ki, A.Afanasiyevin toplusunda bir yerdə ilan qanadlı göstərilir: «Змей уносит царевну на своих огненных крыльях»³. Rus nağıllarında ilan obrazının təsviri o qədər də aydın şəkildə verilmir. O, hətta bəzən nağılın əsas qəhrəmanının cildində assimilyasiya olunur və qanadlı atlı kimi təsvirə gətirilir.

İlanın (Azərbaycan nağıllarında əjdahanın) ikinci əsas əlaməti ağzından od püskürməsidir. «Летит на него лютый змей, огнём палит, смертью грозит»⁴. Odun hardan meydana gəldiyi nağıllarda çox qaranlıq şəkildə olur. Bəzən qığılıcı və tüstünün onun burun və qulaqlarından çıxdığı təsvir edilir. Bu hal göstərilməsə də ilanın odla əlaqəsi əsas xüsusiyyət kimi özünü göstərir. Məsələn: «Змей пламенем палит, когтями рвёт»⁵.

Şərq xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların epik ənənəsində əjdaha — mifik varlıqdır. Birmənalı şəkildə bəlalərin, quraqlığın, aclığın, xəstəliklərin səbəbkarı kimi təsvir edilir. O, həmişə yaşayış məntəqələrinə gələn şirin suların mənbəyində durur, su əldə etmələrinə imkan verir. Qarşısını kəsdiyi su dolub daşanda, yatağına sığmayıb özünə axmaq üçün yol tapanda, daha doğrusu, qollara ayrılanda əjdahanın çoxlu sayda başları əmələ gəlir (3, 7, 9, 40). Əjdaha Şərq xalqlarının nağıllarında qanadlıdır, qorxunc bir görünüşü vardır. Bəzən nəhəng bir ilandır. Yer altındakı mağarada yaşayır və orada olan xəzinəni qoruyur. Sularda və ya meşədə

¹ Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: В 3 т.— М.: Наука, 1984. — Т. 1, С. 131

² Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: В 3 т.— М.: Наука, 1985. — Т. 2, С. 171

³ Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: В 3 т.— М.: Наука, 1984. — Т. 1, С. 131

⁴ Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: В 3 т.— М.: Наука, 1985. — Т. 3, С. 155.

⁵ Yəni orada, s. 256

məskunlaşdığı da göstərilir. Bəzən odun içinə sığınar. Ağzından od püskürər. Quraqlığın və ölümün rəmzidir. Nağıllarda suyun önünü kəsir və buraxmaq üçün qarşılığında qurban istəyir. Məsələn, “Məlikməmməd” nağılında iki epizoddə əjdaha obrazına rast gəlirik. Birinci halda göstərilir ki, “Məlikməmməd bir ağacın dibinə gəldi. Elə bir az oturmuşdu ki, gördü bu ağaca bir əjdaha dırmaşır. Əjdaha bir az yuxarı qalxmışdı ki, ağacın bağında çoxlu quş balasının səsi gəldi. Demə, bu ağacda Zümrüd quşunun yuvası var imiş. Bu Zümrüd quşu ha vaxt ki, yumurtadan bala çıxarıb bəsləmiş, balaları böyüyəndə əjdaha gəlib onları yeyərmiş. Zümrüd quşu da bala üzünə həsrət qalarmış. Bu dəfə də əjdaha ağaca dırmaşırdı ki, yenə Zümrüdü balalarını yesin. Məlikməmməd bunu gördü, cəld qılıncını çəkib əjdahanı iki parça elədi. Sonra ağacın dibində yatdı”¹.

“*Nağıllarının toplanması və müqayisəli araşdırılması tarixinə bir nəzər*” bölməsində göstərilir ki, Nağılların toplanmasına, nəşrinə XIX əsrin 30-cu illərindən başlanmışdır. Lakin onun qığılcımları toplanıb nəşr edilməmişdən çox-çox qabaqlar klassik şairlərimizin əsərlərinə düşmüşdür. Dahi Nizami Gəncəvi «Xəmsə»sində sehirli və heyvanlara aid nağıl motivlərindən gen-bol istifadə etmişdir. Məhəmməd Füzuli «Söhbətül-əsmar» («Meyvələrin söhbəti») alleqorik poemasının mövzusunu el arasında geniş yayılan ibrətamiz əhvalatdan götürmüşdür. Qasım bəy Zakir, Abbasqulu ağa Bakıxanov və Seyid Əzim Şirvani kimi sənətkarlar tərəfindən müxtəlif dövrlərdə yazılan mənzum hekayələrdə də xalq təfəkkürünün təsiri özünü göstərir. Bütün bunlar klassik yazılı ədəbiyyatın Azərbaycan folklorundan qidalanması kimi çox qiymətli bir mənbədir. Görkəmli söz ustadlarımızın qələmindən çıxan poema, təmsil və mənzum hekayələr nağıl süjetlərinə, folklorun ruhuna nə qədər yaxın olsa da, poetik sisteminə, dilinə, üslubuna, və başqa xüsusiyyətlərinə görə xalq yaradıcılığından fərqlənir.

XIX əsrin əvvəllərində Avropada Qrimm qardaşları tərəfindən yandırılan folklor məşəli Rusiya vasitəsilə Azərbaycana keçmişdir. 40-cı illərdən başlayaraq əfsanə, nağıl, lətifə və dastanlarımız müntəzəm olaraq mətbuat səhifələrində özünə yer tapmışdı. Azərbaycan folklorunun ilk toplayıcıları, əsasən, maarif pərvanələri idilər. Onlar xalq yaradıcılığına müraciət edəndə, hər şeydən əvvəl, oxucuların yaş səviyyəsinə, biliyinə, zövqünə uyğun epik, lirik əsərləri toplayıb nəşr edirdilər. Ümumiyyətlə, XIX əsrin II yarısında və XX əsrin əvvəllərində nağıl nümunələrinə daha

¹ Azərbaycan nağılları. Beş cildə. IV cild, Tərtib edən Ə. Axundov. B., “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2005, s. 174

çox aşağıdakı mənbələrdə təsadüf edilir: 1. Rus mətbuatında. 2. İbtidai məktəb dərslikləri və qiraət kitablarında. 3. Azərbaycan mətbuatında. 4. Folklor toplularında.

SSKQ / ССКГ- «Сборник сведения о Кавказских горцах» («Qafqaz dağları haqqında məlumat toplusu») məcmuəsində Azərbaycan folkloruna geniş yer ayrılmışdı. Toplayıcı A.Fon Potto «Природа и люди Закавказского округа» («Zaqatala qəzasının təbiəti və adamları») adlı məlumat xarakterli məqaləsi ilə çıxış edir və folklorumuz barədə müəyyən fikir söyləməyə cəhd göstərir. Məqalədə şifahi xalq ədəbiyyatımızın bəzi janırlarının təsvirindən sonra yazılır: «Nağılı dinləmək, təmsil və tapmacalara qulaq asmaq Zaqatala qəzasının adamları üçün böyük zövq mənbəyidir. Burada xüsusi nağılçılar var. Onlar bütün məclislərə çağırılır, bu və ya digər hadisə ilə əlaqədar nağıl, əhvalat danışrlar. Ən çox yayılan, söylənən nağıllardan aşağıdakıları misal gətirmək olar: «Dəvənin zirəkliyi», «Tülkü və çaqqal», «Siçanla qurbağanın dostluğu», «Birə və milçək», «Kim hündürdüsə, o da böyükdür» və s. Nağılların toplanıb nəşr edilməsi sahəsində ən böyük işi QƏXTDM («Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu» // СМОМПК - «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа») məcmuəsinin yaradıcıları və görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası Firudin bəy Köçərli görmüşlər. СМОМПК-ın ilk buraxılışından başlayaraq, demək olar ki, hər nömrəsində Azərbaycan folkloruna yer ayrılırdı.

XIX əsr mətbuatını nəzərdən keçirsək, bəlkə də ən çox toplanıb nəşr edilən janrın nağıllar olduğunu görərik. Nağıl xalq yaradıcılığının məhsulu olub, nəsildən-nəslə keçərək yaşayan, xalqın həyat, məişət tərzini, ənənələrini və cəmiyyətdəki ictimai ziddiyyətləri qabarıq halda, bədii uydurmalar vasitəsilə əks etdirən, sonu nikbin əhval-ruhiyyə ilə qurtaran bir janrdır. Nağıl xalq içərisində daha çox yayılan, sevilən və söylənilən janr olduğu üçün toplayıcılar da çox zaman ilk növbədə nağıla müraciət etmiş və şifahi dildən yazaraq mümkün olanları çap etmişlər.

XIX əsr boyu çap olunan nağıllar mövzu cəhətdən çox rəngarəngdir, həm də müasir dövrümüz üçün mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, «Pəhləvan Həsən», «Şahzadə Aslan və div», «Xəyənətkar arvad və sədiq gəlin», «İki qardaş», «Yoxsul Patam» və s. Bu nağılları Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının müdavimlərindən A.S.Həşim-bəyazov, A.Qiyasbəyov, İ.Muradov, Ə.Əfəndiyev və b. tərəfindən yazıya alınmışdır. 1896-cı ildə Qazax rayonundan Ağalar bəy Qiyasbəyovun topladığı «Müqəddəs balıq» nağılı mövzusu, kompozisiyası, hadisələrin düzülüşü,

maraqlılığı və şirinliyi cəhətdən olduqca əhəmiyyətlidir¹. Bu əsər Azərbaycan xalqının zəngin fantaziyasını, yaradıcı xəyalını, şairanə təbiətini, gözəl bədii tələffüzünü qarşımızda güzgü kimi açır.

Azərbaycan xalq nağıllarının hələ yüz əlli il öncə toplanıb rus dilinə çevrilməsi, nəşri və minlərlə müxtəlif millətlərdən olan oxucuları valeh etməsi göstərir ki, xalq istək və arzularını, məişətini, dünyabaxışını uzun əsrlər boyu məharətlə yaratdığı nağıllarında əks etdirə bilmişdir.

Beləliklə, SMOMPK-da toplanan Azərbaycan folkloru nümunələri zənginliyi və rəngarəngliyi ilə XIX əsr folklorşünaslığımızın nailiyyəti sayıla bilər. Lakin bəzi hallarda toplayıcıların diqqətsizliyi üzündən nağıl mətnlərində nöqsanlara da yol verilir.

«**Uşaq bağçası**» Azərbaycanda və onun sərhədlərindən uzaqlarda böyük şöhrət tapan dərsləklərdən biridir. «**Qurd**» xalq nağıllı ilk dəfə burada çap olunmuşdur. Rəşid bəy Əfəndiyev nəsr və nəzmlə yaradılmış nağılın mətnini eldə olduğu kimi saxlamağa çalışmışdır. O, «Bəsürətül-ətfal» müntəxabatında isə xalq ədəbiyyatının bəzi janrları haqqında nəzəri məlumat vermişdir.

XX əsrin əvvəlində rus və dünya şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra nümunələri, xüsusilə məşhur nağılları da Azərbaycan dilinə çevrilirdi. «Əlibala və qırx quldur», «Qırmızı papaq», «Əlif Leyla» və s. nağıllarıl misal göstərə bilərik².

Azərbaycan folkloru nümunələri XX əsrin əvvəllərində başqa bir mənbədə görünməyə başladı. «*Dəbistan*», «*Məktəb*» və «*Rəhbər*» kimi uşaq jurnalları şagirdlərin məktəbdənkənar mütaliə işlərinə xeyli kömək etdi. «Məktəb» jurnalı, demək olar ki, hər nömrəsində lətifələrə, nağıllara (əksəriyyəti yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi), atalar sözü və məsəllərə müraciət edirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan nağıllarının toplanması, nəşri sahəsində ən böyük hadisə *F.Köçərlinin «Balalara hədiyyə»* kitabı olmuşdur. «Balalara hədiyyə» toplusu ən çox nağılları ilə diqqəti cəlb edir. Burada Azərbaycan xalq nağıllarının spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən bir çox nümunələr ilk dəfə çap edilmişdir. Demək olar ki, kitabda toplanan nağılların əksəriyyəti heyvanlar, quşlar və bitkilər haqqındadır. Belə ki, «*Ərincək it*», «*Qarı və pişik*», «*Qoyun*», «*Xoruz və padşah*», «*Nazıkbənazik-Tazıkbənazik*», «*Dəvə və tikan*», «*Tülküünün hekayəti*», «*Tülkü və kəklik*», «*Pıspısa xanım və siçan bəy*» nağıllarında heyvanlar və quşlar insanlara xas xüsusiyyətlərə

¹ СМОМПК, вып. XXI, отд., II., Тифлис, 1896, стр. 51

² Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi. B., ADPU-nun nəşri, 2006, s. 40

malikdirlər: bir-birlərinə kin bəsləyir, paxıllıq edir, lovğalanır, mahnı oxuyub şənlanır, bala qayğısını çəkirlər. Bu heyvan və quşların çoxu xeyirxahlığı ilə seçilir: it, dovşan, qoyun, keçi, kəklik və s. Kitabda həmçinin beynəlmiləl süjetli iki uşaq nağılı da vardır: «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» və «Göyçək Fatmanın nağılı».

Xalq ədəbiyyatımızın toplanması, sistemə salınması, nəşri və öyrənilməsində də A.V.Baqrinin müəyyən xidmətləri qeyd olunmalıdır. Onun tərtib etdiyi məcmuələrdə Qafqaz xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının da bir sıra nağıl və əfsaləri cəp edilmişdir. Bu cəhətdən üç cilddən ibarət litoqrafiya ilə cəp olunan kitablar diqqəti cəlb edir¹.

Azərbaycan nağılları, əfsanələri, atalar sözü haqqında onun nəzəri mülahizələri bəzi məhdud cəhətlərinə baxmayaraq indi də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Azərbaycan nağılları haqqında Y.V.Çəmənzəminlinin çox qiymətli fikirləri vardır. Cəsarətlə deməliyik ki, nağıllarımızın qədim etiqad və ayinlərlə, xalqımızın dünyagörüşü və məişətilə bağlılığını ilk dəfə geniş izah edən Y.V.Çəmənzəminli olmuşdur.

Azərbaycan nağıllarını M.H.Təhmasib də bütün elmi fəaliyyəti boyu öyrənməkdədir. Hər şeydən əvvəl professorun nağılların toplanması, nəşri sahəsindəki işini qeyd etmək lazımdır. O, 30-cu illərdə bir sıra nağılları şifahi dildən yazmışdır².

A.Əliyeva-Kəngərli “Azərbaycan nağıllarında qadın obrazları” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. M.Təhmasib, Ə.Qarabağlı, F.Fərhadov, V.Vəliyev, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, Ə.Həşimov, Z.Xəlilov, Q.Namazov, R.Əliyev və b. məqalə, dərslik və toplularında nağıllara toxunulmuş, bir sıra maraqlı və mübahisəli fikirlər irəli sürülmüşdür.

“Azərbaycan və rus nağıllarında nişanlı qız obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri” adlı ikinci fəsilə *“Azərbaycan və rus nağıllarında tipoloji oxşarlıq və ümumiliklər”* və *“Yetim qız”, “Padşah-çar qızı, qaçırılmış (oğurlanmış) nişanlı qız və xilaskar qız”* adlı üç yarım-fəsil özünə yer almışdır. Birinci yarım-fəsilə göstərilir ki, Azərbaycan və rus nağıllarında ümumbəşəri ideyalar özünəməxsus milli xüsusiyyətlər kəsb edir. Sosial münasibətlərlə yanaşı, nağıllarda ulu əcdadın məişəti, yaşayış tərz, əxlaq, psixologiyası, adət-ənənələri əks olunur. Təbiət və cəmiyyətdəki hadisələrə Azərbaycan türklərinin və rusların baxışları, ilkin mifoloji düşüncəyə

¹ Багрий А.В. Фольклор Азербайджана и прилегающих стран, т. 1-3, Б., 1930.

² Тəhmasib M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 142

söykənən göstərən dialoqlar, təsvirlər, dilimizin incəlikləri - bütün bunlar nağıllarda milli özünəxaslığı bildirən cəhətlərdir.

Azərbaycan və rus xalqlarının qədim inancına görə, bir düşmənin müqəvvasını düzəldib ona əzab verilərsə və onun ürəyi çıxarılıb əzilsə, düşmən məhv olar. Bu motivləri bizim nağıllarda da müşahidə etmək olar. Məsələn, “Məlikməmməd”-in nağılında qəfəsdəki quşun başını əzməklə div canını tapışır. Ümumiyyətlə, div obrazı Azərbaycan nağılları içərisində ən çox yayılmış obrazlardanıdır. Divlər bir, üç və yeddibaşlı olarmış. Onların canı şüşədə olur, özündən xaricdə saxlanılır, bu qabı əldə edib qıran adam divə qalib gəlmiş. Nağıllarımızdakı div obrazı rus nağıllarındakı Zmey Qorınıç kimi şər qüvvələrin obrazına çox bənzəyir. Nağıllardakı pəri obrazı divlərin əksini təşkil edərək xeyirxah işlərlə məşğuldur. Onlar ya göyərçin, ya da gözəl qız şəkilində nağıl qəhrəmanlarına rast gələrək əjdahalar, divlər və başqa şər qüvvələrlə apardığı qeyri-bərabər mübarizəsində ona yardım edir.

Azərbaycan nağıllarında başlıca mövzulardan biri də əzilmiş, məzlum, cəhalətdə qalmış kəndli kütləsinin bütün hökmran təbəqələrə qarşı apardığı mübarizələrdir. Belə nağıllara misal olaraq “Bəxtiyar”, “İsgəndərin nağılı”, Saleh və Valehin nağılı” və s. göstərmək olar. Dünya xalqlarının nağıllarında da bu mövzu kifayət qədər geniş yayılıb. Məsələn, rus xalq nağılı “İvanuşka”-nı buna misal göstərmək olar.

Nağıllarda təsvir edilən qadınlar çox zaman apardığı mübarizədə ərlərinə dayaq olur və döyüş meydanında öz ağıllı məsləhətləri ilə onlara hər zaman kömək edirlər. Onlar həyatlarını qurarkən atalarının istəklərinə tabe olmur, ata isə ailənin sahibi olması hüququndan istifadə edir. Nağıllarda çox zaman padşah qızlarının üçüncüsü ya bir mehtər, bağban oğlunu, ya da kasıb bir oğlanı sevir və ona ərə gedir. Onun üçün də başqa məmləkətlərə üz tutmağa məcbur olur. Belə nağıllarımıza misal olaraq “Nərgiz”, “Həsən Qara” kimi nağılları göstərmək olar. Rus nağılları arasında da belə nağıllar az deyil. Bu nağıllar nəinki aid olduğu xalqda, bütün dünyada sevilir.

Ümumiyyətlə, Avropa xalqlarının, o cümlədən rusların yaratdığı nağıllarla Azərbaycan nağılları arasında oxşarlıqlar az deyil. Məsələn, Qrimm qardaşlarının məcmuəsinə düşmüş “Dörd qardaş” nağılı ilə Azərbaycanın xalq nağılı “Məlikməmməd” nağılı arasında xeyli bənzərlik var.

Haqqın nəhaq üzərində qələbə çaldığı bu zəngin yaradıcılıq nümunələrində qəhrəman hər cür çətinliyə üstün gələrək öz böyük arzularına çatır. Lakin xoşbəxt həyat asanlıqla qazanılmaz. Nağıl qəhrəmanı

son dərəcədə ağır imtahanlardan çıxmalı olur; sehirkar varlıqlarla, fəvqəltəbii güclərlə çarpışır, bu amansız qüvvələrin qırılmaz tilsimlərinə qarşı dayanır. Bütün bu cəhətlər rus və Azərbaycan xalq nağıllarında qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətlərində də özünü göstərir.

Azərbaycan və rus nağıllarında çoxlu sayda qız obrazlarına rast gəlirik. Xalqların istək və arzularına uyğun olaraq bu kimsəsiz, yetim qızlar padşah-çar oğluna, padşah-çar qızları isə el içindən çıxmış sadə peşə adamına nişanlanır, bəzən nişanlı qız sehirli qüvvələr tərəfindən qaçırılır. Qəhrəmanın macarələri nəticəsində xilas edilir. Bu mənada nağıllardakı qız obrazlarını aşağıdakı topoloji qruplara ayırmaq olar: 1) Yetim qız, 2) Nişanlı qız, 3) Padşah – çar qızı, 4) Qaçırılmış (oğurlanmış) qız, 5) Ağillı, xilaskar qız, 6) Pəri – rusalka.

Yetimlik folklorun epik ənənəsinə mifoloji görüşlərdən keçmişdir. Gənc övladın anasının, yaxud atasının vaxtından tez dünyasını dəyişməsi, evə gətirilən ögey ananın fəsadlar törətməsi, yad qızı, yaxud oğlanı gözüm-çıxdıya salması, bu vəziyyətdə yetim övladın qoca atanın da yardımından əlinin üzülməsi motivinin arxasında çox əski çağların təsəvvürləri dayanır. Belə ki, insanı və təbiətdəki bütün varlıqları yaradan Tanrıdır. Tanrı bütün kimsəsizlərin qəyyumudur. Tanrının yaratdığı canı insanın alması mümkün deyil. Tədqiqatçıların gəldiyi ümumi qənaət bundan ibarətdir ki, yetimin taleyi Allahın əlində olur. Onun ruzusunu Allah yetirir. Rus folklorşünası E.İ. Luqovinova nağıllardakı “Ögey ana və yetim qız” (AT 480) süjet tipinin üç əlamətini göstərir: 1. Qəhrəman tipi. 2. Xarakterin sınağa çəkilməsi. 3. Çıxılmaz vəziyyətdə mən zaman və məkan vəhdətinə görə çıxmaq yolları¹. Bu əlamətlər əsasında qəhrəmanın sınağa çəkilməsinin əski inanclarla bağlanan bir neçə yolu göstərilir.

Maraqlıdır ki, yetim qız motivi dünya xalqlarının əksəriyyətində özünə yer alır. Məsələn, Qrimm qardaşlarının toplusundakı “Xanım Çovğun” («Frau Holle») nağılı ilə “Morozko” (Şaxta) arasında paralellər aparmaq mümkündür. Hər ikisində işgüzar yetim qız, qəddar ögey ana, tənbel qız və qoca obrazları var. Fərq ondadır ki, birində hədiyyəni kişi - qışın, şaxtanın özü, digərində isə qısa, şaxtaya qalib gələn “xanım çovğun” bağışlayır².

¹ Лутовинова Е.И. Русские сказки о мачехе и падчерице. /AT 480/. (Опыт описания и классификации). М., 1991, с. 134

² Анна Бену. Символизм сказок и мифов народов мира. — М.: Алгоритм, 2011, с. 134.

V.Y.Propp yazır ki, “Morozko” və «Frau Holle» nağıllarında qışın canlı insan obrazları (kişi və qadın timsalında) ilə təəcəssümünü görürük. Hər iki nağılın süjetindəki əsas hadisələr üst-üstə düşür¹.

V.Baxtinin qənaətinə görə, rus xalqı arasında söylənen bir deyimə əsasən, Morozko ilə Şaxta baba eyni obrazdır: “Дед Мороз, Мороз – Красный нос”². Əslində, Morozko məqamdan asılı olaraq xeyirxahlıq və bədxahlıq etməyi bacaran sakral qüvvəni təmsil edir. Çünki “Morozko” tipli nağıllarda xalqın aşılamaq istədiyi odur ki, insanlardan qəddarlıq görən məsum yetim qız təbiətin ən sərt qüvvəsindən - qışdan qayğı və hörmət görməklə Yaradıcının qüdrətini qüdrəti nümayiş etdirilir.

“Üç bacı” nağılında üç yetim qızdan söhbət gedir. Lakin şifahi epik ənənədə olduğu kimi burada da böyük və ortancıl bacı xəyanətkar və paxıl olur. Nağılda deyilir ki, bir dükançının üç qızı var idi. Onların anaları ölür. Ataları gedib bir arvad alır. Bu kişi gündə gedib tikan yığıb gətirir və satıb puluna çörək almaqla ailəsini dolandırır. Nağıl məişət hadisələrinin əksi ilə başlasa da, rus nağıllarında olduğu kimi yeni gələn qadının yad tayfadan gəldiyi hiss olunur. Ona görə ki, əsaslı səbəb gətirmədən o, ərinə deyir ki: “Gündə evə getirdiyin iki girvənkə əppəkdir, onu da qızların basıb yeyir. Ya məni boşə, qızlarını saxla, ya da qızlarını boşla, məni saxla”.

Azərbaycan xalq nağıllarındakı yetim qız obrazlarını rus nağıllarındakı eyni tipli yetim qız obrazları ilə bağlayan cəhətlər başlanğıc və son epizodlarda özünü göstərir. Daha doğrusu, dogma anasını itirib ögey ananın xəyanəti ilə rastlaşaraq ataları tərəfindən atılmaları və sonda qəddar yad qadının cəzalandırılması səhnələri hər iki xalqın nağıllarında özünü göstərir. Lakin Şərq epik ənənəsi ilə formalaşan Azərbaycan nağıllarını bu obrazın təsvirində ayıran cəhətlər də çoxdur. “Lalə və Nərgiz” nağılında başlanğıc formulları da tamamilə fərqli şəkildə qurulur. Belə ki, padşah nəslindən olan yetim qız tək deyil, onun gənc və müdrik qardaşı da var. Və onlar hər ikisi Ögey ananın xəyanətinin qurbanına çevrilsələr də, taleyin hökmü, cəsarət və ağılları ilə bütün çətinliklərə qalib gəlirlər. Nağıl dil və üslub baxımından da klassik nümunələrə çox yaxındır.

“Padşah-çar qızı, qaçırılmış (oğurlanmış) nişanlı qız və ağıllı-xilaskar qız” adlanan yarımfəsildə vurğulanır ki, obrazların xarakterlərinin sabitliyi rus və Azərbaycan xalq nağıllarının əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir. Bu mənada nağıl obrazlarının tipologiyasında

¹ Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. - Л., Издательство Ленинградского университета, 1986, с. 18

² Бактин В.С. От былины до считалки. — М.: Детская литература, 1988, с. 70

qadın surətləri aparıcı yerdə dayanır. Tədqiqatçılar bəzi neqativ qəhrəmanları nəzərə almadan bu tipoloji qrupu (qadın obrazları silsiləsini) üç kateqoriyaya ayırırlar: 1. Varlı-cəngavər qadınlar («богатыгош-воительницы»); 2. Müdrik bakirə qızlar («мудрые девы»); 3. Yetim, yaxud ögey qızlar («сироты» или «падчерицы»). Bu obrazların mahiyyətini təşkil edən tipik əlamətlər qədim türk və slavyan mifologiyasından gəlir və onların süjetyaratmada böyük əhəmiyyət daşıdığı əsaslandırılır.

Süjetdaxili metamorfozadan (şəkildəyişmə, bir formadan başqa formaya keçmə, bir haldan başqa hala düşmə) asılı olmayaraq bu üç tipin hər birinin rusların və azərbaycanlıların yaratdıqları arxaik nağıllarda çoxsaylı daimi keyfiyyətləri mövcuddur. Belə daimi keyfiyyətə, ilk olaraq, *qəhrəman adlarını* misal çəkmək olar ki, özündə 4 vəziyyəti – statusu əks etdirir: fərdi status, ailə statusu, ictimai status və məkani status. Hər iki xalqın nağıllarında ad və ləqəblər qadın obrazları üçün böyük məna daşıyır və ona görə vacib hesab edilir ki, əksər hallarda personajın hansı hərəkəti törətməsinə əsaslanaraq yaranır. Qoyulan ad qəhrəmanların xarakter və talelərinə təsir göstərir və mətni konkretləşdirir, üslubu gözəlləşdirir, nağıl mətnindəki hadisələrin çəkisini artırır və mənanı dərinləşdirir. Çox vaxt ad qiymətləndirici tutuma malik olur və süjetin dinamikliyini artırır.

Qəhrəmanların kimliyindən asılı olaraq adın forması dəyişir. Məsələn, rus nağıllarındakı adlara diqqət yetirək:

–Yelena (*Елена* - yunanca «ışığı» deməkdir) adı gözəl çar qızıdırsa, – “Елена Прекрасная”; kəndli övladıdırsa, – “Аленушка” şəklində səslənir.

–Marya (*Марья* yəhudicə «acılıq» deməkdir) adı bakirə döyüşçüyə aiddirsə, “Марья-Моревна”, çar qızıdırsa, “Марьюшка”, kəndlidirsə, sadəcə “Машенька” çağırılır.

–Vasilisa (*Василиса* yunanca «çar qızı» deməkdir) adı əgər müdrik bakirəyə verilibsə “Василиса”, yetim qızıdırsa, “Василисушка” şəklində düşür.

Əksər hallarda qəhrəmanın əsas keyfiyyətləri (daxili və xarici) adlara qoşulan daimi epitetlə müəyyənləşir: Yelena və Anastasiya adlarına həmişə “gözəl”, Vasilisa adına isə “müdrik” epitetləri əlavə olunur. Bəzən obrazın süjetdəki fəaliyyətindən asılı olaraq Marya adına müxtəlif məqamlarda bu epitetlərin hər ikisi qoşulur. Eyni halı rus xalq nağılı “Morozko”nun oxşarı olan Azərbaycan xalq nağılında da rastlaşırıq. Belə ki, ögey ananın əlində əsir-yesir hala düşən Fatmaya “göyçək” epiteti artırılır.

Bu nağıllar üzərindəki müşahidələr göstərir ki, uzaq məmləkətdən, qeyri-adi padşahlıqdan qız almaq igidlik sayılmışdır. Bu motiv “Məlik

Düçar”, “Məlik Məmməd və Məlik Əhməd”, “Cəlayi-vətən”, “Soltan İbrahim”, “Sehrlı üzük”, “Oxxayla Əhməd”, “Tapdıq” və s. onlarla nağıllarda da mühüm yer tutur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “**Azərbaycan və rus nağıllarında qarı və ana obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu fəslın birinci yarımfəslı “*Nağıllarda müqayisəli tipologiya imkanları*”, ikinci yarımfəslı “*Küp qarı – Baba Yaqa*”, üçüncü fəslı isə “*Xəyənətkar Ögey ana*” adlanır.

Azərbaycan və rus nağıllarına dini dünyagörüşü, obrazlar, süjetlər bir neçə mənbədən keçmişdir: ilkin-primitiv dini təsəvvürlərdən, şamançılıqdan, atəspərəstlikdən və islamdan (ruslarda bütperəstlik və xristianlıqdan). Bu mənada Sehrlı nağılların mənşəyindən danışarkən, onların qədim adət-ənənələrlə, rituallarla əlaqəsini göstərməmək olmaz. V.Y.Proppun yazdığı kimi, «bir çox nağıl motivi ancaq qədim xalq adətləri ilə müqayisədə özünün mənşəyini – genetik izahını tapır».

«Göyçək Fatma» (ruslarda “Morozko”) nağılında ölmüş inəyin sümüklərinin basdırılması epizodunu yada salaq. Heyvan sümüklərini basdırmaq adəti əksər xalqlarda olmuşdur. C.Frezer «Qızıl budaq» əsərində göstərir ki, «albanlar, nədənsə, heyvanların sümüyünü məhv etməzdilər, keçirilən mərasimin müşayiəti ilə basdırardılar».

Baba Yaqa – nağıl aləminin ən qədim və qəddar olduğu qədər ziddiyyətli obrazlarından biridir. Ümumi təsəvvürlərə görə, slavyan xalqlarının yaratdığı bu qorxunc qarı uzun burnu, bir sümük (ətsiz) qıçı ilə, əsasən, toyuq ayaqlı komasında sobanın üstündə əyləşir, ya da pis xasiyyəti ilə göylərdə gəzib dolaşır, şər işlərin törəməsinin əsas səbəbkarı olur. Lakin ona qarşı nəzakət göstərib xoş davrananlarla, dilinə şirin kəlmələr gətirənlərlə rastlaşanda bir az yumşalır, hətta yaxşılıq da edir, yolunu azanlara yol göstərir, onların mənzil başına tez çatmaları üçün ip ucu verir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti bu qarının qorxunc cizgilərinin arxasında yalan və şərin dayandığını vurğulayırlar. “Dünya xalqlarının mifləri” ensiklopediyasında yazılır ki, Baba Yaqa slavyan mifologiyasında meşədə məskunlaşan sehribaz qoca qadındır.

Şərqi və qərbi slavyanların nağıllarında meşədə, “toyuq ayaqlı komada” yaşayan Baba Yaqaanın vəhşiliyinin həddi-hüdudu yoxdur. O, hiyləgərliklə ələ keçirdiyi adamları (daha çox az yaşlı uşaqları) yeyir. Onun komasının ətrafı insan sümüklərindən hazırlanan hasarla əhatə olunmuşdur. İnsanın ayaqları hasarın dayaqlarını, əlləri isə bağlamalarını əvəz edir. O, insan kəllələrini hasarın üstünə sancmaqdan xüsusi zövq alır. Hasarın

qapısının açarını insanın iti dişli ağzı təşkil edir. Baba Yaqa həmişə oğurlayıb qaçırdığı uşaqları sobasında qızartmağa can atır.

Baba Yaqa rus nağıllarında antaqonist (ikili) obraz kimi göstərilir: komasına uçub gələndə, orada insan övladı ilə rastlaşanda, onu tutub əl-qolunu bağlayır və belinin dərisindən özünə kəmər düzəldir. Baba Yaqa davakar və adam oğurlayan olmaqla yanaşı bəzi nağıllarda hədiyyə bağışlayan funksiyasını yerinə yetirməklə qəhrəmanın yardımçısı da çevrilir.

Vəhşi heyvanlarla və meşə həyatı ilə sıx bağlılığına görə Baba Yaqa'nın əski çağlarda ölümlər dünyasının və heyvanlar aləminin sahibkarı olduğunu irəli sürürlər. Baba Yaqa'nın digər atributunu – uşaqları sobanın içində atan kürəyini yeniyetmələrə həsr olunan mərasimin icraçısının – kahinin nağıllara transferi kimi qələmə verirlər. Maraqlıdır ki, Baba Yaqaya bənzəyən obrazlar dünyanın çox xalqların, o cümlədən keltlərin, yunanların, almanların, polyakların, çexlərin və Azərbaycan türklərinin epik ənənəsində də özünü göstərir.

Baba Yaqa'nın zahiri əlamətləri heç bir nağılda təsvir edilmir. Yalnız bir-iki əlamətdən – bir ayağı sümükdən ibarət olması, gözlərinin korluğu (yaxud gözləri ağrıyır, pis görür) və nəhəng sinəyə məxsusluğundan bəhs açılır. Həmişə hərəkətdə təsvir edilir: havada uçur, nöqərlərinin üstünə qışqırır, qəhrəmanları qovub yaxalamağa can atır. Davranışları göstərir ki, o, cılız və zəif qarı deyil, hədsiz enerjili, güclü və iradəli məxluqdur. Baba Yaqa'nın yaxşı və sağlam iştahı var, on nəfərin yeməyini yeyir.

Ehtimal olunur ki, Baba Yaqa qədim zamanların elə bir mərhələsinin əksidir ki, onda dünyanı qadınlar idarə edirdilər. Matriarxat (Anaxaqanlıq) çağında Qadının (Qarı) hökmranlığı ona görə əsaslandırılırdı ki, Ana Yaradıcıya xas xüsusiyyəti, yəni doğub-törətməyi bacarırdı. Bu səbəbdən də bütün varlığın, təbiətin, quşların və heyvanların sahibkarı sayılırdı. Qadınların təmsalında dünyanın yaradıcısı olan Ulu Ana, Tanrı Ana anılırdı. Özünün Yaradıcı kimi qəbul edildiyini görən Qadın yeri gələndə günah işlədənləri cəzalandırmağı da öhdəsinə götürürdü. Kişilər ixtiyarı ələ keçirəndən sonra bütün fəvqəltəbii qadın obrazlarını yaddaşlardan silib atmağa çalışdılar. Bu səbəbdən də gözəl, cavan, tərəvətli Qadın-Törədiciyin yaxşı cəhətləri unuduldu. O qarımış, üz-gözü qırışmış, bir dəri-sümük halına düşmüş qarı şifətində təsəvvürə gətirildi. Lakin ruhu qocalmadığı uçun özünü itirmir, magik gücünü, bilik və bacarığını qoruyub saxlayır. Baba Yaqa'nın xarakterinin müxtəlifliyini, daha doğrusu, həm şərə, həm də xeyrə xidmət etməsini məhz qədim ilahəyə bağlılığı ilə əlaqələndirirlər. Qadın-Yaradıcı özündə üç cəhəti birləşdirirdi: 1) döyüşkən və davakar idi;

2) can alan (öldürən) və bağışlayan idi; 3) yaradan (törəyən) və dağıdan idi. Bu xüsusiyyətlərin hər biri arxaik rus nağıllarında ayrı-ayrı mərhələlərdə təklidə obrazlaşmışdır.

Bələliklə, folklorunun mühüm janrlarından biri olan nağıllarda xalqın çoxəsrlik tarixi, məişət tərz, dünyagörüşü, adət-ənənələri, qəhrəmanlığı, mübarizəsi, istək və arzuları özünəməxsus şəkildə əks etdirilir. Poetik şifahi xalq yaradıcılığının başqa janrları ilə müqayisədə nağıllar hadisələri daha geniş, ətraflı, yerli-yataqlı, anlaşıqlı və canlı təsvir edir, ona görə də əsrlər boyu – yazı və kitabın kəşfindən qabaq da, sonra da xalqın diqqətini məqnit kimi özünə çəkmişdir. Nağıllarla epik ənənədə süjetqurmanın əsası qoyulmuş, təsvir üsulları formalaşmış, bədii yaradıcılığın prinsipləri meydana gəlmişdir. Nağıllar bütün zamanlarda yaranan ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin mayası, qaynağı, bir çox hallarda isə özülü olmuşdur. Onlarda şifahi xalq yaradıcılığına xas bütün xüsusiyyətlərə rast gəlirik. Ona görə də xalq poetik yaradıcılığının epik ənənəsinin ən qədim, populyar nümunələri kimi böyük tərbiyəvi və idrakı əhəmiyyətə malikdir.

Ögey ana süjeti folklorşünaslıqda beynəlxalq, ənənvi, gəzərgi adlandırılan süjetlər sırasındadır və istisnasız olaraq bütün xalqların ağır ədəbiyyatında öz əksini tapmışdır. Müxtəlif xalqların folklorundakı süjet oxşarlığının səbəbini fərqli şəkildə izah edən nəzəriyyələrdən (mifoloji, iştibas, antropoloji, gen nəzəriyyələri) haqqında danışdığımız süjetə ən çox uyğun gələn antropoloji nəzəriyyədir. Yəni bu süjetin xalqların qan qohumluğu ilə əlaqədar olması, yaxud bir xaqdan digərinə keçməsi və ya gen birliyinə əsaslanması, genetik qüsurdan irəli gəlməsi ehtimalı zəifdir. Burada süjetlərin öz-özünə doğması prinsipini tətbiq etmək, daha düzgün olar. Çünki *ögey ana* məsələsi bir məişət problemi olaraq bütün xalqlarda yaşanır və onların hamısı bir-birindən asılı olmayaraq həmin mövzunu şifahi yaradıcılıqda işləmişlər.

Azərbaycan folklorunda *ögey ana* süjeti üzərində qurulmuş nağılların ən məşhuru «Göycək Fatma» nağılıdır. Mövcud təsnifatda bu nağılın hansı qrupa daxil edilməsi məsələsində vahid bir fikir yoxdur. Bu, folklorşünaslığımızda mübahisəli problemlərdəndir. Konkret desək, alimlər bu nağılı bir çox təsnifatlarda (H.Zeynallı, M.H.Təhməsisib, V.Vəliyev, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev təsnifatlarında) heyvanlar haqqında nağıllar qrupuna, yaxud sehirli nağıllar qrupuna daxil etmək ətrafında diskussiya aparırlar.

«Göycək Fatma» nağılının Azərbaycanda bir çox variantları vardır. Onların bəziləri yazıya alınmışdır. «Zalım ögey ana», «İki yetim», «Bacı və

qardaş», «Ögey ana», «Analıq və yetim», «Yetim Fatma» adı ilə tanınan bu variantlar erkən təsəvvürlə bağlılığı ilə seçilir.

Süjetin dünya xalqları folklorunda yaşayan variantlarından aşağıdakıları göstərə bilərik: «Kelqırpaq» (türkmən), «Kamçı Sol Purçak» (sarı uyğur), «Dünya gözəli Vasilisa» (rus), «Çoban qızı» (özbək), «Analıq və ögey qız» (gürcü) nağılları «Göycək Fatma» ilə təxminən eyni məzmunla malikdir. «Çalışqan qızla tənbel qız» (karel), «Balaca – bapbalaca» (rus), «Yonca qarı və qızcığaz» (komi), «Danışan ney» (Anadolu türkləri) və s. nağıllar da ögey ana süjeti üzərində qurulmuşdur.

Nağılda («Göycək Fatma») əcdadlarımızın dünyagörüşündəki ilk mərhələlərdən biri olan totemizmin izləri qorunub saxlanmışdır. Hindu qəbilələrinin dilində «Onun nəslindənəm mənasını verən totem qədim insanların həyatında çox vacib bir funksiyanı daşıyırdı. O, tayfanın qoruyucusu, xilaskarı idi. İnsanlar hansısa bir heyvanı öz əcdadı hesab etmiş, ondan törədiklərinə inanmışlar. «Göycək Fatma»da totem rolunu icra edən inəkdir. Analıqının ağır tapşırıqlarını yerinə yetirməklə Fatmanın ən yaxın köməkçisi inəkdir.

«İki yetim» və «Göycək Fatma» nağıllarında belə bir oxşar məqam var. «Göycək Fatma»da ögey bacı, «İki yetim»də isə qara qulluqçu qızı dərya kənarına çimməyə aparır və itələyib suya salır. Dərயaya düşən hamilə gəlin balıq tərəfindən udulur və bu yolla o, ölümdən qurutulur. Balığın qarnında gəlin öz yükündən azad olur və övladı dünyaya gəlir. Bu motiv müqəddəs kitablarda və dini əfsanələrdə öz əksini tapmış Yunis peyğəmbərin balıq tərəfindən udulması ilə səsleşir. Hesab edirik ki, bu motivin yer aldığı variantlar daha qədimdir. Həmin motiv qədim tayfaların həyatında mühüm yer tutan inisiyasiya mərasimi (ölüb-dirilmə) ilə də qismən bağlıdır.

«Zalım ögey ana» nağılı çox məşhur nağıldır. Burada zülmə dözən ögey qız sonradan şah arvadı olur. Ögey ana ilə qızı isə məhv olurlar. Məcmuədə çap olunan «Lal şahzadə qız» nağılı rus nağılı «Морозко» ilə eyni motivdədir. Y.M.Meletinski qeyd edir ki, zalım ögey ana və ögey qız haqqında nağıllar dəfələrlə folklorşünaslığa aid ədəbiyyatda tədqiq olunmuşdur. Ögey qız çox vaxt ögey ananın qurbanı kimi nağıllarda baş qəhrəman olur. Ögey qızın nağıllarda tutduğu yer kiçik qardaşa uyğundur. Alimin fikrincə, nahaqdan qovulmuş ögey qız obrazı digər nahaqdan qovulmuş qadın obrazlarını – atılmış arvad, kiçik qız, kiçik arvad və i.ə. sıradan çıxartmışdır. Ögey qız obrazı kiçik qardaş obrazı kimi də dünya xalqlarının folklorunda geniş yayılmışdır. Bu tip nağıllarda baş qəhrəman olan qovulmuş ögey qıza gah sehirlə heyvanlar, gah da ananın hədiyyəsi

olan və ya məzarının üstündə tapılan sehirli əşyalar köməkçi ola bilər – gözəl paltar, incə ayaqqabı və s. Kukllar xüsusilə maraq doğurur, qız onları yedirtməli, kukla isə ona kömək etməlidir. Ümumiyyətlə, qovulmuş ögey qız motivi – sosial cəhətdən fəqiri, kasıbı idealizə etmə formalarından biridir»¹.

«İki yetim» adlı nağıl «Сестрица Аленушка – братец Иванушка» rus nağılı ilə eyni süjetə malikdir². Yetim qalmış fəqir uşaqlar haqda nağıllar Amerika hinduları, Asiya və Melaneziya xalqlarında çox geniş yayılmışdır.

Tədqiqat göstərdi ki, Azərbaycan və rus nağıllarındakı qadın obrazları həm oxşar süjet, motiv, obraz baxımından, həm də mətn strukturuna, təsvir üsullarına görə bir-birinə yaxındır. Bir sıra qadın obrazları qədim mifoloji görüşlərin təsiri ilə formalaşdığından onlar arasında bağlılıq nəzərə çarpır.

Azərbaycan və rus nağıllarındakı qadın obrazlarına həsr olunan nağıllarında uzaq keçmişin arxaik düşüncə tərzii ilə səsləşən elə motivlərə rast gəlirik ki, həmin motivləri araşdırmaq bir sıra məsələlərin aydınlaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çətinlik ondadır ki, məişət nağıllarında arxaik elementlər real əhvalat və obrazların təsvirinin içərisindədir, hiss olunmayacaq şəkildədir. Hadisələrin qismən realist planda təqdimi folklorşünaslıqda belə bir qənaətin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur ki, məişət nağılları öz mənşəyi etibarlı ilə heyvanlar aləmindən bəhs edən və sehirli nağıllardan çox-çox sonrakı dövrlərin məhsuludur. Lakin unutmamaq lazım deyil ki, lap başlanğıqda da nağıllar məişət zəminində meydana gəlmişdir və ulu əcdadların sosial problemlərini, qohumluq əlaqələrini, ailə münasibətlərini, əxlaq normalarını əks etdirirdi, yeri gələndə onların ilkin adət-ənələrini, davranışını, rituallarını, həyata baxışını nizamlayırdı. Doğrudur, əşya və təbiət hadisələrinin canlandırılması, insanlara məxsus xasiyyət və keyfiyyətlərin əşya və heyvanlar üzərinə köçürülməsi, cəmiyyətdə, təbiətdə çox adi görünən hadisələrin fantastik şəkllə salınması, gələcəyə nikbin münasibət, inam, xoş əhval-ruhiyyə və s. nağıllarda daha qabarıq şəkildə əks olunur, lakin bütün bunlar təkcə nağıllara xas xüsusiyyətlər kimi təqdim oluna bilməz.

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası. IX cild. Gəncəbasar folkloru / Tərtib edənlər: H.İsmayılov, R.Quliyeva. B.: Səda, 2004, s. 161-212

² Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: В 3 т.— М.: Наука, 1985. — Т. 2, с. 209-212

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş başlıca elmi müddəa, mülahizə və qənaətlər ümumiləşdirilmiş, mövzunun tarixi-müqayisəli metod əsasında aparılan tədqiqatın yekun elmi nəticələri diqqətə çatdırılmışdır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Женские образы в фольклоре // Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы изучения и преподавания Башкирской и тюркской филологии». Стерлитамак, 2013, с.82-85

2. Образ женщины-героини в русских сказках // Материалы международной научно-практической конференции «Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад». Евразийский Национальный Университет им.Л.Гумилева, Казанский Федеральный Университет. Казань, 2014 с.180-188

3.Типы женщин в азербайджанском фольклоре // Filologiya məsələləri, 2014, sayı 3, s. 395-403

4. Некоторые типологические особенности женских образов в русских и азербайджанских сказках // Материалы международной научно-практической конференции «Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад». Евразийский Национальный Университет им.Л.Гумилева, Казанский Федеральный Университет. Казань, 2015, с.206-210

5.Azərbaycan və rus nağıl süjetlərinin tipoloji elementləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsi, Axtarışlar, 2015, sayı 3, s. 36-41

6. Azərbaycan və rus nağıllarının mənşəyi və spesifik xüsusiyyətləri // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, 2015, sayı 1, s. 337-340

7. Şehirli nağıl süjetlərinin əlamətləri və yaranma amilləri // Filologiya məsələləri, 2015, sayı 3, s. 340-345

8. Rus və Azərbaycan nağıllarının mifoloji kökləri // Bakı, Avrasiya Universiteti, «Sivilizasiya» jurnalı, 2015, sayı 7, s. 50-54

9. Типология азербайджанских и русских сказочных сюжетов // Вестник Казахского Национального Педагогического Университета им.Абая. Серия филологическая, № 2, 2016, 0,6 п.л.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И РУССКИХ СКАЗКАХ

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Введение диссертации состоит из актуальности, цели и обязательств, научных новостей, теоретико-методологических основ темы, теоретической важности, апробации исследования.

Первая глава диссертации называется «Из сравнительной истории типологии азербайджанских и русских сказок». В этой главе говорится о вопросах возникновения женских образов в устной эпической традиции, их общие значимые качества, схожесть мотивов, а так же о собирании сказок и сравнительному исследованию их истории. Начиная с 30-х годов 19-го века даётся старт собиранию и изданию сказок.

Вторая глава диссертации называется «Типологические особенности образа обручённой девушки в азербайджанских и русских сказках». В азербайджанских и русских сказках рассматриваются типологические схожести и общности и анализируются такие образы как: девушка-сирота, царская дочка, сбежавшая (украденная), обручённая девушка и девушка-спасительница.

Третья глава диссертации называется «Типологические особенности образов старухи и матери в азербайджанских и русских сказках». В этой главе сопоставляются образы Кюп гары (Бабы-яги) и мачехи-предательницы.

Анализ азербайджанских и русских сказок приводит к заключению, что существует большое сходство фольклорного материала этих двух народов. Они веками жили в соседстве. Несмотря на то, что фольклор обеих народов страдал от социалистических и политических воздействий на протяжении веков, но между ними остались большие сходства.

**THE TYPOLOGICAL FEATURES OF WOMAN IMAGES IN
AZERBAIJANI AND RUSSIAN TALES**

SUMMARY

The dissertation work consists of the introduction, three parts, the conclusion and the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work is called “About the comparative typology of Azerbaijani and Russian tales”. In this part the stipulating factors of the establishment of woman images in an oral epic tradition, the general specific features of similar motives are investigated and the history of collecting and comparative investigation of tales is looked through.

The second part of the dissertation called “The typological features of betrothed girl images in Azerbaijani and Russian tales” the typological similarity and commons in Azerbaijani and Russian tales are talked about. In the subchapter named after “The daughter of the king-tsar, the kidnapped (abducted) betrothed girl and a clever-savior girl” it is noted that the stability of characters of images is one of the distinguishing features of Russian and Azerbaijani folk tales.

The third part of the dissertation work is called “The typological features of old woman and mother images in Azerbaijani and Russian tales”. The first subchapter of this part is called “The comparative typological opportunities in tales, the second chapter is called “Pitcher-old woman- Baba Yaga”, the third subchapter is called “Treacherous stepmother”. In the research work it is noted that religious outlook, images, plots transformed to the Azerbaijani and Russian tales from some sources: from primary-primitive religious notions, Shamanism, fire worship and Islam (the heathenism and Christianity in Russians).

In the conclusion the results of the investigated work are summarized, the final scientific results of the study of the issue on the basis of the historical and comparative method is given.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

ШАФАЯТ АГАБАЛА кызы ДЖАФАРОВА

**ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И РУССКИХ СКАЗКАХ**

5719.01– Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2016